

UNGDOMSBROTTLIGHETENS UTVECKLING SPEGLAD I OLIKA KÄLLOR

Jonas Ring och Jonas Öberg

Sammanfattning

Syftet med detta kapitel är att studera ungdomsbrottslighetens utveckling sedan mitten av 1990-talet utifrån olika indikatorer. Sammanfattningsvis tyder resultaten från självdeklarationsundersökningar på att brottsligheten totalt sett minskat mellan 1990- och 2000-talen bland ungdomar i 15-års ålder, något som huvudsakligen hänger samman med att allt färre unga begår stöldrelaterade brott. Resultat visar också på konstanta eller minskande nivåer av deltagande i andra typer av brott, till exempel skadegörelse, våld och narkotika.

Lagföringsstatistiken gällande 15–17-åringar ger en förhållandevis likartad bild: antalet lagföringar för brott mot förmögenhet har mer än halverats i förhållande till år 1995. Bland ungdomar i åldern 18–20 år har den totala lagföringsnivån totalt sett varit ungefär densamma sedan år 1995 men även i denna åldersgrupp har lagföringar för brott mot förmögenhet successivt blivit allt ovanligare. När det gäller våld pekar dock statistiken över misstänkta för misshandel på en ökning sedan slutet av 1990-talet bland ungdomar 15–20 år, men detta har inte åtföljts av några tydliga öknings i självdeklarations- och offerundersökningar.

Med utgångspunkt i den senaste påföljdsreformen för ungdomar från år 2007, redovisas med hjälp av kriminalstatistiken även utvecklingen av påföljder för brott bland unga sedan år 2006. Sammanfattningsvis har reformen, då ungdomstjänst infördes som en egen påföljd, fått ett påtagligt genomslag för åldersgruppen 15–17 år. Bland dem som döms i domstol är den vanligaste påföljden i dag ungdomstjänst. Den tidigare vanligaste påföljden ungdomsvård har nära nog halverats i och med reformen. Användningen av böter (såväl genom dom som genom strafföreläggande) har minskat och åtalsunderlåtelseerna har ökat. Bland 18–20-åringar har det inte skett lika markanta förändringar. De vanligaste påföljderna i denna åldersgrupp är böter genom dom och skyddstillsyn eller villkorlig dom.

Inledning

Detta kapitel syftar till att beskriva ungdomsbrottslighetens utveckling såsom den kommer till uttryck i olika datakällor. Hur stor andel unga är det som begår brott? Vilka brott begår de? Hur ser utvecklingen ut över tid? Vad får man för påföljder? Även ungdomar som offer för brott belyses. Förutom att det finns ett egenvärde i att synliggöra unga brottsoffer, är detta också ett sätt att ytterligare beskriva ungdomsbrottslighetens omfattning och utveckling eftersom brott som begås av ungdomar tenderar att i hög utsträckning drabba andra ungdomar (Estrada 1999; Sarnecki 2001; Granath 2007). Ungdomar är den åldersgrupp som är klart mest utsatt när det gäller stöld- och våldsbrott och en stor del av dessa brott har begåtts av personer i samma ålder. I synnerhet när det gäller våldsbrott är det välkänt att mycket av våldet sker mellan jämnåriga. Enligt kriminalstatistiken (år 2011) är cirka sju av tio personer som misstänks för misshandel mot ungdom 15–17 år, själva i åldern 15–20 år. Kunskap om hur ungdomsbrottsligheten ser ut och förändras ger viktiga indikationer om hur ungdomars levnadsvillkor och trygghet i stort utvecklas.

I kapitlet används uppgifter från olika frågeundersökningar¹⁴⁶ och från kriminalstatistiken. Det är välkänt att bägge dessa datakällor har sina begränsningar (se Inledningskapitlet). För frågeundersökningar om brott gäller att det kan vara problem med att få representativa urval om svarsbortfallet är snedvridet, till exempel att en stor del av de som begår många brott tenderar att inte vara med i undersökningarna. Vidare kan det förekomma variation i hur individer tolkar olika frågor eller hur väl man minns händelser man varit med om. Det kan också vara så att personer av en eller annan anledning, exempelvis social önskvärdhet, inte svarar ärligt på frågorna. Sammantaget kan detta leda till att man underskattar eller överskattar brottsligheten. Om nivån på dessa mätfel är i ungefär samma storleksordning över tid, kan frågeundersökningarna emellertid bidra med viktig information om hur utvecklingstrenderna ser ut.

Att tänka på när det gäller kriminalstatistiken är att alla brott inte anmäls till polisen, och även om en viss händelse anmäls är det inte givet att händelsen faktiskt rör sig om ett brott. Anmälningsbenägenheten i befolkningen för olika typer av händelser kan variera över tid. Förändringar i rättsväsendets lagstiftning och arbetsmetoder kan ha

¹⁴⁶ Studier som bygger på så kallade självdeklarationsundersökningar av brott förekommer sedan lång tid inom kriminologin. Vanligtvis används denna metod för att undersöka samband mellan olika riskfaktorer och brott. Men den har även i vissa fall använts för att studera utvecklingen av brott över tid eller för att jämföra ungdomsbrottsligheten i olika länder (se till exempel Kivivuori och Bernburg 2011; Zauberman 2009; Junger-Tas m.fl. 2010).

påverkan på vilka brott som registreras. Slutligen är det generellt sett långt ifrån alltid som en gärningsperson kan hittas och konstateras skyldig. Under förutsättning att risken att åka fast och lagföras är någorlunda stabil över tid kan dock lagföringsstatistiken beskriva utvecklingstrendernas förlopp tämligen väl.

Sammanfattningsvis kan konstateras att datakällornas begränsningar innebär att man i studier av brottslighetens utveckling gör klokt i att utnyttja flera av de källor som står till förfogande. I detta fall används huvudsakligen uppgifter från Skolundersökningen om brott bland niondeklassare¹⁴⁷ (SUB), uppgifter från den Nationella trygghetsundersökningen¹⁴⁸ (NTU) samt kriminalstatistik.

Kapitlet är disponerat enligt följande. Inledningsvis redovisas brottslighetens utveckling bland ungdomar i femtonårsåldern såsom den kommer till uttryck i SUB. Sedan följer ett avsnitt som tar upp utsatthet för brott bland äldre ungdomar (16–19 år), främst baserat på uppgifter från NTU samt en nordisk utblick. Därefter redovisas utvecklingen i kriminalstatistiken av ungdomar som misstänks respektive lagförs för brott. Ett följande avsnitt behandlar påföljderna för de ungdomar som blir lagförda. Kapitlet avslutas med en kort diskussion.

Beskrivningen fokuserar huvudsakligen på ungdomar i åldern 15 till 20 år. Beroende på att olika datakällor ibland använder sinsemellan något annorlunda åldersindelningar i sina redovisningar, eller endast täcker vissa åldrar, kommer emellertid de studerade åldersgrupperna att variera en del mellan olika avsnitt. Tidsmässigt avgränsas kapitlet till att beskriva utvecklingen sedan mitten eller i vissa fall början av 1990-talet.¹⁴⁹ När det gäller uppgifter från NTU är de begränsade till att gälla uppgifter från år 2005. I delen som gäller påföljder för unga lagöverträdare är utgångspunkten år 2006, då detta var året innan en reform av påföljderna trädde i kraft. I avsnittet om utvecklingen av ungdomsbrottsligheten enligt kriminalstatistiken används för att un-

¹⁴⁷ Skolundersökningen om brott bland niondeklassare genomförs bland riksrepresentativa urval av elever i årskurs nio. Eleverna får anonymt fylla i en enkät med frågor bland annat om brott och andra problembeteenden men även om fritidsvanor, kamratumgänge, attityder med mera. Enkäten innehåller också frågor om utsatthet för brott. Den första undersökningen genomfördes år 1995. Fram till år 2005 skedde datainsamlingen vartannat år, för att sedan övergå till att återkomma vart tredje år. I genomsnitt har antalet deltagande ungdomar varit cirka 6 600 per datainsamling (6 490 år 2011). Det totala svarsbortfallet har legat mellan 18 och 22 procent i de fem senaste undersökningarna. Sett över tid har bortfallet ökat sedan år 1995 då det var 5 procent (se vidare Brå 2010a; Brå 2010b).

¹⁴⁸ För mer information om NTU, se *NTU 2011 – om utsatthet, trygghet och förtroende* (Brå 2012a) samt *NTU 2011, teknisk rapport* (Brå 2012b).

¹⁴⁹ När det gäller lagföringsstatistiken redovisas utvecklingen sedan år 1990. Beroende på att statistiken över misstänkta ungdomar åren 1989–1994 inte var jämförbar med senare år (då principerna för åldersredovisningen för misstänkta ändrades) redovisas här utvecklingen sedan år 1995.

derlätta jämförelser över tid åldersstandardiserade siffror, till exempel antal misstänkta 15–17-åringar per 1000 invånare i åldersgruppen.¹⁵⁰ Detta för att antalet ungdomar i befolkningen varierar mellan olika tidsperioder, eftersom ungdomskullarnas storlek skiljer sig mellan olika år, vilket i sig kan påverka hur många som registreras för brott (ju fler ungdomar, desto fler som kan begå brott och bli registrerade för detta).

Ungdomsbrottslighetens utveckling

Självrapporterad brottslighet bland niondeklassare

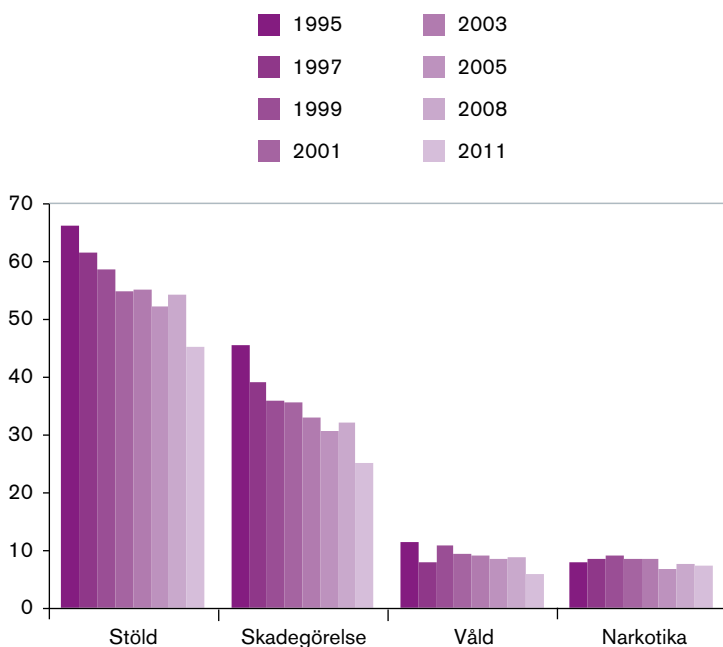
I SUB får ungdomarna bland annat besvara ett antal frågor om hur många gånger man begått brottshandlingar av en rad olika slag under den senaste tolv månadersperioden (Brå 2010a). För att ge en översiktlig bild presenteras i figur 1 andelen ungdomar som enligt egen uppgift vid något tillfälle begått någon av de handlingar som ingår i de sammanfattande kategorierna stöldrelaterade handlingar, skadegörelse, våldshandlingar respektive narkotikabrott.¹⁵¹

En genomgående struktur är att de vanligaste typerna av handlingar som ungdomarna uppger sig ha begått utifrån de ställda frågorna är stöld och skadegörelse. Andelen elever som begått någon stöldrelaterad handling har dock minskat påtagligt sedan mitten av 1990-talet, från 66 till 45 procent. Även skadegörelse har minskat, från 46 till 25 procent. Minskningarna har emellertid inte skett kontinuerligt. Resultaten tyder på påtagliga nedgångar under andra halvan av 1990-talet. I de närmast efterkommande undersökningarna på 2000-talet stabiliserades nivåerna. Därefter, mellan år 2005 och 2008, skedde en uppgång på ett par procentenheter, i andelen som uppger att de begått stöld- respektive skadegörelserelaterade handlingar. Det hänger samman med att andelen som snattat respektive klottrat var något större 2008 än 2005 (Brå 2010a). Denna tendens övergick emellertid i en tydlig nedgång enligt resultaten i den senaste mätningen (2011).

Deltagandet i våldshandlingar låg på en förhållandevis konstant nivå under perioden fram till 2008. En nedgång har därefter skett enligt den senaste mätningen. Andelen som anger att man vid minst nå-

¹⁵⁰ Standardiseringen är baserad på folkmängd vid årets slut.

¹⁵¹ Kategorin stöldrelaterade handlingar bygger på totalt 14 frågor rörande bland annat snatteri, inbrott eller att ha köpt eller sålt något stulet. Det räcker att man svarar att man gjort någon av alla de efterfrågade handlingarna för att ingå i kategorin. Skadegörelse bygger på fyra frågor om vandalism inklusive klotter. Vårdskategorin bygger på fem frågor som rör att ha slagit någon allvarligt, hotat någon för att få värdesak, skadat någon med tillhygge samt väskryckning medan kategorin narkotika gäller om man rökt hasch, provat annan narkotika eller sålt narkotika (se vidare Brå 2010a, 2010b).

Figur 1. Andel ungdomar som uppger att de begått olika typer av brottshandlingar 1995–2011. Procent. Källa: SUB.

got tillfälle provat eller innehaft narkotika har legat kring 8 procent i snitt.

Totalt ligger andelen ungdomar som uppger att de vid något tillfälle begått minst *någon* av alla de enskilda handlingar som ingår i de fyra aktuella kategorierna rörande stöld, våld, skadegörelse och narkotika på 51 procent i den senaste undersökningen, mot omkring 60 procent åren 2003–2008. År 1995 var motsvarande siffra 72 procent. Det bör här påpekas att vissa av de handlingar som ingår i kategorierna stöld och skadegörelse kan antas röra sig om förhållandevis bagatellartade förseelser. Minskningen i andelen unga som uppger att man begått stöldrelaterade handlingar och skadegörelse gäller emellertid de flesta typer av handlingar inom dessa kategorier, lindriga såväl som mer allvarliga.

Brottsligheten är skevt fördelad. De flesta som begått brott har gjort det ett relativt sett fåtal gånger medan en mindre grupp begått ett stort antal brottshandlingar. Totalt sett har brottsfrekvensen minskat beroende på att andelen som begått många brott blivit mindre (Brå 2010a).

Andelen som begått fler än fem stöldrelaterade handlingar har minskat från 29 procent år 1995 till 15 procent år 2011. Motsvarande

siffror för skadegörelse är 16 procent år 1995 och 6 procent år 2011 och för våldshandlingar 2,6 procent år 1995 och 1,0 procent år 2011. För narkotika däremot är siffrorna lika (2,2 procent år 1995 och 2,3 procent år 2011).

Det finns vissa skillnader i brottslighet mellan könen. I tabell 1 visas ett urval av de handlingar rörande brott och andra problembeteenden som undersökningen **täcker** och utvecklingen av andelen pojkar och flickor som uppger att de vid något tillfälle begått sådana handlingar enligt de tre senaste undersökningarna. Ett återkommande mönster är att andelen som tjuvåkt (på buss, pendeltåg med mera), snattat, använt narkotika eller klottrat är jämförelsevis jämnt fördelad mellan könen.¹⁵² Könsskillnaderna tenderar däremot att vara mer markerade för grövre vålds- och stöldhandlingar. Ett annat genomgående mönster är att för ett flertal av de efterfrågade handlingarna, undantaget tjuvåkning och att ha rökt hasch eller marijuana, syns en vikande tendens mellan år 2008 och 2011 för såväl pojkar som flickor.

Tabell 1. Självrapporterad delaktighet i brott och problembeteenden bland pojkar och flickor i årskurs nio år 2005, 2008 och 2011. Procent. Källa: SUB.

	Pojkar			Flickor		
	2005	2008	2011	2005	2008	2011
Tjuvåkning	42,5	41,4	44,0	41,5	43,9	45,3
Kört bild/mc utan körkortstillstånd	40,3	37,2	32,7*	23,1	22,9	22,1
Vandaliserat	30,2	29,4	21,7*	13,0	14,8	9,5*
Stöld/snatteri i affär	23,1	26,1	20,0*	19,9	22,0	15,5*
Klotter	19,8	21,2	17,9*	16,3	19,9	16,7*
Cykelstöld	18,2	16,2	11,3*	8,4	8,1	5,6*
Köpt stulet	14,7	13,0	9,0*	6,1	6,1	3,4*
Inbrott	11,1	11,4	7,6*	5,0	6,0	4,6*
Rökt hasch/marijuana	5,8	6,7	6,9	4,7	6,0	5,8
Slagit någon allvarligt	8,8	8,9	5,9*	2,5	3,4	2,3
Hotat för att få värdesak	3,0	2,9	2,2	1,1	0,8	0,5
Väskryckning	1,7	1,6	1,1	0,8	0,5	0,2

* Signifikant skillnad ($p < 0,01$) mellan undersökningarna år 2008 och 2011.

¹⁵² Tittar man på vissa, icke brottsliga, beteenden som skolk och alkoholberusning är även dessa relativt jämnt fördelade mellan könen (Brå 2010a).

I undersökningen ställs även frågor om utsatthet för stöld och våld. Andelen som uppger att de utsatts för någon stöld (av cykel, plånbok eller annan värdefull sak) har minskat. Åren 2003, 2005 och 2008 var siffran cirka 30 procent mot knappt 26 procent år 2011. När det gäller utsattheten för våld (grövre eller lindrigare) har även denna minskat enligt resultaten i den senaste undersökningen. Från att ha legat på en nivå på 25–26 procent i undersökningarna åren 2003, 2005 och 2008, har det skett en minskning till cirka 18 procent i den senaste studien.¹⁵³ Sedan år 2008 finns det även med en fråga om utsatthet för rån.¹⁵⁴ Andelen som svarar att man utsatts för rån var 3,9 procent år 2008 och 3,3 procent år 2011.

Sammantaget framträder i självdeklarationsundersökningarna bland niondeklassare en bild av en minskande andel ungdomar i 15-årsåldern som begått någon stöldrelaterad handling eller något skadegörelsebrott sedan år 1995. Samtidigt är sådan brottslighet fortfarande förhållandevis vanligt förekommande. Andelen som anger att man använt narkotika har rört sig kring en relativt konstant nivå under den studerade perioden, medan andelen som begått våldshandlingar minskat något.

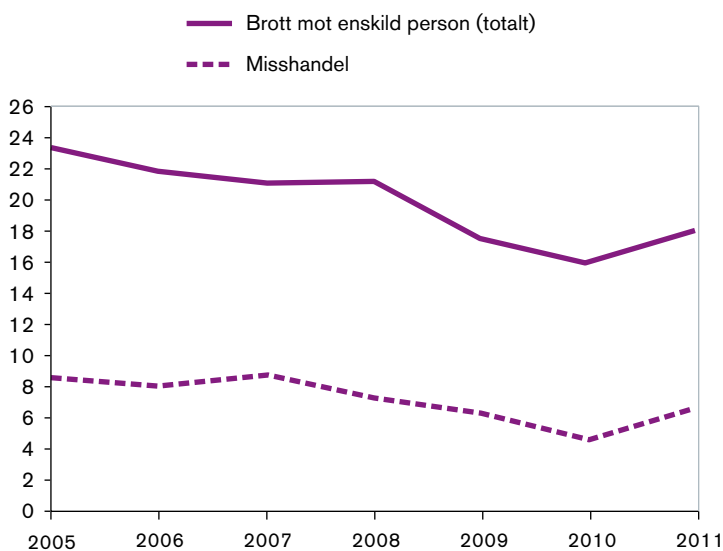
SUB koncentrerar sig på brott och andra problembeteenden bland ungdomar i nionde klass, vilket huvudsakligen gäller 15-åringar. Det är möjligt att brottsutvecklingen ter sig annorlunda bland äldre ungdomar. Därför är det befogat att komplettera bilden med siffror från NTU som täcker in dessa åldersgrupper. En avgränsning är att det då handlar om utsatthet för brott (och då främst för våldsbrott).

Utsatthet för brott bland ungdomar 16 år och äldre

I NTU tillfrågades intervjupersonerna om de utsatts för olika typer av brott. Andelen personer i åldern 16–19 år som uppger att man utsatts för något av brotten som ingår i den sammanfattande kategorin »brott mot enskild person« (misshandel, hot, sexualbrott, personrån, trakasserier eller bedrägeri) har minskat från en nivå på omkring 22 procent år 2005–2008 till cirka 17 procent år 2009–2011. Andelen personer i åldern 16–19 år som uppger att man utsatts för misshandel minskade under samma period från en nivå på omkring åtta till sex procent år 2009–2011. En tendens till uppgång kan dock ses i den senaste mätningen som gäller utsattheten år 2011.

¹⁵³ Utsattheten för lindrigare våld var 24,2 procent år 2008 och 16,5 procent år 2011. Motsvarande siffror för grövre våld är 6,3 procent år 2008 och 4,5 procent år 2011.

¹⁵⁴ Rån definieras i undersökningarna som att ha blivit hotad eller utsatt för våld av någon annan för att förmås lämna ifrån sig pengar eller andra värdesaker.

Figur 2. Andel personer 16–19 år som utsatts för något brott mot enskild person totalt respektive misshandel, åren 2005–2011. Procent. Källa: NTU.

UTSATTHET FÖR BROTT AV EN UNG GÄRNINGSPERSON

I NTU tillfrågas intervjupersonerna som utsatts för nyss nämnda brott (exklusive bedrägeri¹⁵⁵) om de vet eller kan uppskatta vilken ålder gärningspersonen hade. Andelen av samtliga tillfrågade (16–79 år) som anger att de utsatts för minst något av de aktuella brotten av en person 17 år eller yngre (dock inte yngre än 13 år) var drygt två procent perioden 2005–2008.¹⁵⁶ I de senaste undersökningarna (år 2009–2011) har motsvarande siffra legat på drygt 1 procent.

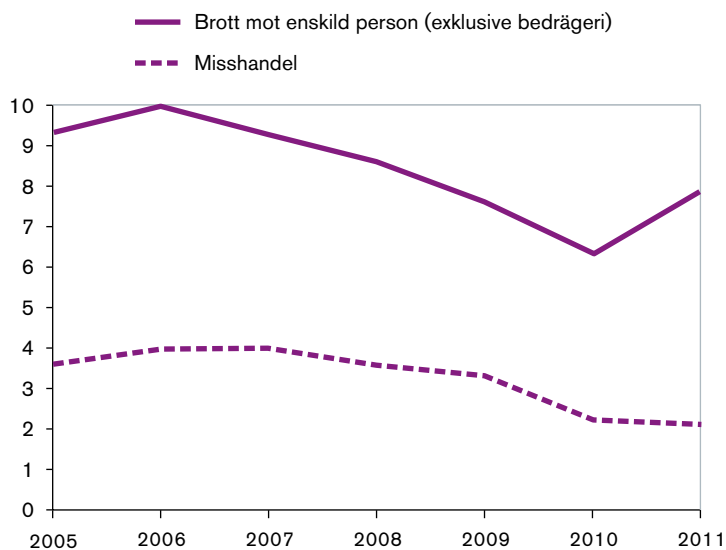
Då ungdomar ofta tenderar att begå våldsbrott mot personer i ungefär samma ålder kan man förvänta sig en större andel utsatta av en ung gärningsperson bland personer som själva är unga. Mycket riktigt visar det sig att de yngsta av de som tillfrågats (16–19 år) är genomsnittligt sett mer utsatta av personer i samma ålder. Nivån låg på omkring nio procent åren 2005–2007 och på omkring sju procent för alla brott mot person (exklusive bedrägeri) i de tre senaste undersökningarna. Andelen unga som uppger att de utsatts för misshandel av en ung gärningsperson har också minskat från fyra till drygt två procent.

¹⁵⁵ När det gäller bedrägeri efterfrågas inte gärningspersonens ålder då detta brott inte behöver innebära att man fysiskt träffat gärningspersonen.

¹⁵⁶ De allra flesta utsatta kan lämna en åldersuppgift på gärningspersonen. Andelen av de utsatta personerna som inte kan bedöma gärningspersonens ålder ligger i genomsnitt på omkring tio procent för misshandel.

Eftersom man i NTU frågar om antalet inträffade händelser går det att göra vissa grova uppskattningar av det totala antalet händelser i befolkningen 16–79 år rörande de aktuella brotten totalt sett. Enligt resultaten har antalet brott mot person med gärningspersoner 17 år eller yngre gått ner från omkring 300 000 händelser per år perioden 2005–2008 till cirka 200 000 händelser perioden 2009–2011. Däremot har antalet brotts handlingar med förövare i åldern 18–24 år legat mer konstant de senaste åren, kring ungefär 550 000 händelser.

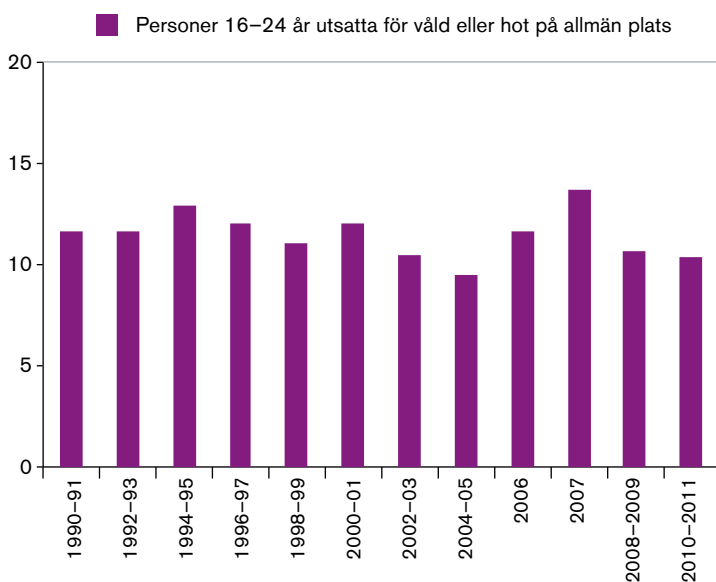
Sammanfattningsvis kan konstateras att andelen ungdomar i åldrarna 16–19 år som utsatts för något brott mot enskild person (misshandling, hot, trakasserier, rån, bedrägeri eller sexualbrott) har minskat sedan år 2005, enligt NTU. Sedan dess är det även något färre ungdomar i denna ålder som uppger att de utsatts för brott mot enskild person av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre. Antalet brotts handlingar har minskat med en tredjedel vid utsatthet för brott mot person där gärningspersonen bedömts vara 17 år eller yngre.

Figur 3. Andel unga i åldern 16–19 år som uppger att de utsatts för något brott mot enskild person (exklusive bedrägeri) respektive misshandling av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre. Procent. Källa: NTU.

UNGA UTSATTA FÖR VÅLD ELLER HOT PÅ ALLMÄN PLATS

Genom Statistiska centralbyråns (SCB) undersökningar av levnadsförhållanden¹⁵⁷ (ULF) är det möjligt att följa utvecklingen av 16–24-åringars utsatthet för våld eller hot över ett längre tidsspänn än vad som är möjligt i NTU. Denna utsatthet, inte minst den som sker på allmän plats, borde rimligen påverkas om deltagandet i våldsbrott förändras bland ungdomar äldre än 15 år. Över tid visar det sig att andelen 16–24-åringar som uppger att de utsatts för något hot eller våld på allmänna platser (till exempel på gatan) totalt sett fluktuerat kring en relativt stabil trend på omkring 10–12 procent sedan 1990-talet. Efter ett byte av insamlingsmetod för undersökningen (SCB 2010) var siffran högre, knappt 14 procent år 2007. Därefter kan det dock konstateras att det skett en minskning till tio procent år 2011.

Figur 4. Andel 16–24-åringar utsatta för något våld eller hot på allmän plats enligt SCB:s offerundersökningar, år 1990–2011. Procent. Källa: ULF.¹⁵⁸

¹⁵⁷ För mer information om ULF, se *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/ SILC) 2011* (SCB 2012) samt SCB:s portal för undersökningen: <http://www.scb.se/LE0101>.

¹⁵⁸ Fram till och med år 2006 baseras uppgifterna på besöksintervjuer och från och med år 2007 på telefonintervjuer.

Internationell utblick

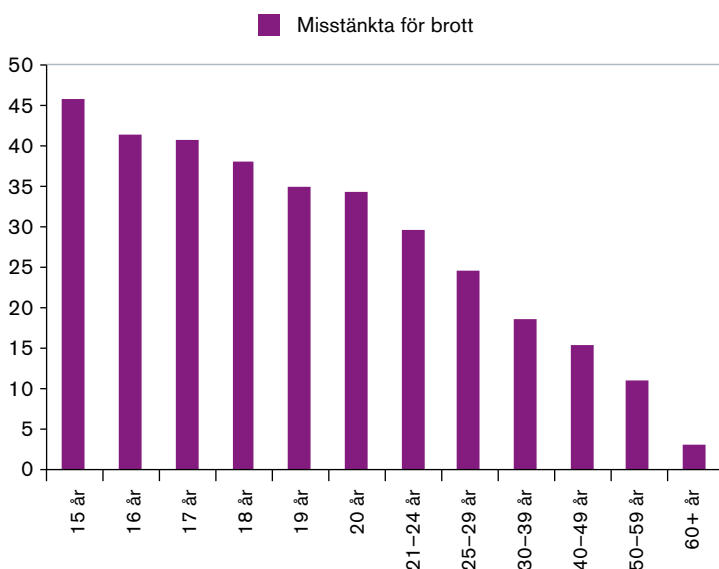
I andra nordiska länder har det också genomförts självdeklarationsundersökningar bland elever. Utvecklingen av andel unga som begått olika brottstyper uppvisar stora likheter med den i Sverige. I Finland görs en riksrepresentativ självrapportstudie i motsvarande åldersgrupp och under samma tidsperiod (data finns dock endast fram till 2008 i nuläget) (Salmi 2009; Kivivuori 2007, sid. 89f). Den visar att det också i Finland skett en minskning av stöld, däribland snatteri, och skadegörelse mellan åren 1995 och 2001, vilken sedan avstannat. Delaktigheten i våld och användning av narkotika har legat mer stabilt.

I danska självrapportstudier bland ungdomar i årskurs 8 (ålder 14–15 år) har man funnit att andelen ungdomar som begått mindre allvarliga stöldbrott minskat samtidigt som andelen laglydiga successivt ökat mellan åren 1989 och 2010 (Balvig 2011, 2006). Den lilla andel ungdomar som begått allvarligare kriminalitet verkar dessutom ha blivit än mindre. Det minskade deltagandet i stöld och skadegörelse bland de danska och finska ungdomarna innebär, på samma sätt som i Sverige, att andelen laglydiga ungdomar tycks ha ökat över tid. I den danska studien sätts detta bland annat i samband med en allmän tendens till »framtdisciplinering« bland unga. Den allt större betydelsen av utbildning för att få arbete och ökad konkurrens på arbetsmarknaden antas ha medfört att allt fler ungdomar avstår från att begå brott eftersom man inte vill riskera sin framtid. Bland annat konstateras att allt fler av de unga ser kritiskt på att hoppa av eller skolka från skolan, och fler tycks också beredda ta avstånd från kamrater som begår brott. Det framkommer också tecken på att skillnaderna mellan de laglydiga ungdomarna och de i gruppen som begår många brott tycks ha blivit allt större ifråga om livsstil, skolproblem och användning av droger (Balvig 2011).

Straffrättsliga reaktioner på ungdomars brottslighet

Ungdomar misstänkta för brott

År 2011 misstänktes omkring 28 300 personer i åldern 15–20 år för brott. I figur 5 visas antal misstänkta personer i olika åldrar per 1 000 invånare i respektive ålder detta år. Figuren visar ett mönster som framkommit under lång tid i Sverige, men även internationellt, nämligen att de mellersta tonåren innebär en tydlig topp i antal för brott registrerade personer. Efter denna ålder avtar antalet misstänkta personer gradvis, vilket antyder att för majoriteten ungdomar kan brottslig aktivitet ses som en övergående fas. Den mindre grupp ungdomar som börjar begå normöverträdelser i unga år, i många fall före 15-års ålder, och sedan återkommande begår brott av såväl lindrig som mer allvarlig art, löper dock en förhöjd risk att hamna i mer långvarig kriminalitet (till

Figur 5. Antal misstänkta personer per 1 000 invånare i respektive åldersgrupp år 2011. Samtliga brott. Källa: Kriminalstatistiken.

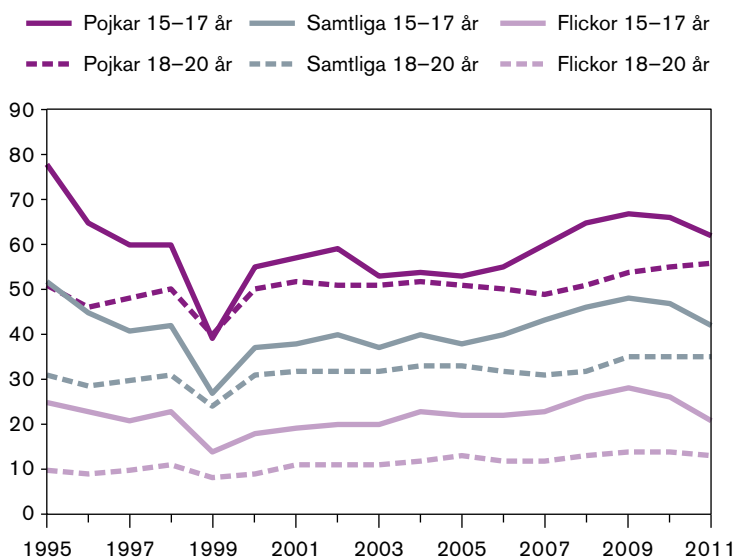
exempel Loeber och Farrington 2001, 2012; Kratzer och Hodgins 1997, 1999; Bergman och Andershed, 2009; Andershed och Andershed 2005, sid. 162f). Till mönstret med högre andelar misstänkta bland de yngsta kan dock även rättsväsendets prioriteringar bidra. Unga lagbrytare är en i princip stående prioritering på olika nivåer inom polisen (prop. 2010/11:1, prop. 2009/10:1, prop. 2008/09:1, prop. 2007/08:1).

Ungdomars överrepresentation innebär inte att de flesta brott i samhället begås av ungdomar; bakom majoriteten av de registrerade brotten återfinns en vuxen gärningsperson (det vill säga äldre än 20 år). De vuxna utgör sammantaget en mycket större andel av befolkningen, varför de också totalt sett svarar för fler brott. Vidare bör det påpekas att de vuxnas andel av brottsligheten tenderar att öka med brottslighetens allvarsgrad. Ett undantag från detta mönster utgörs av personrånen, där en majoritet av de misstänkta gärningspersonerna är 15–20 år gamla (se kapitlet om Rån).

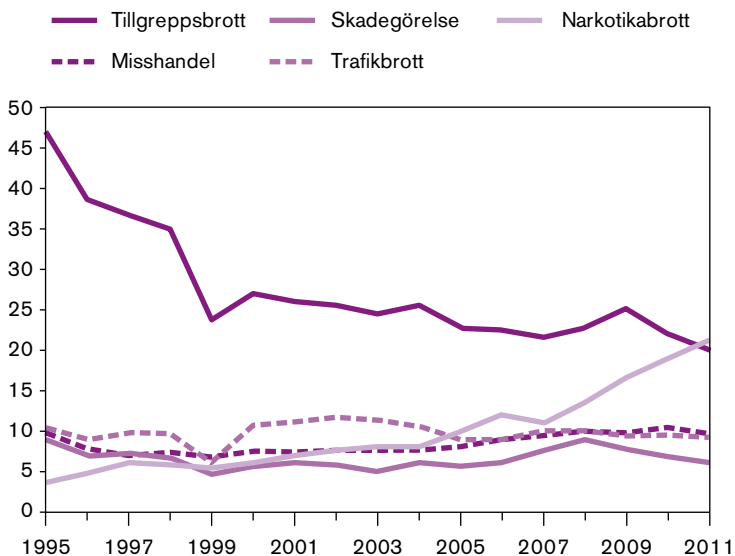
UTVECKLINGEN AV ANTAL MISSTÄNKTA POJKAR OCH FLICKOR

Som tidigare framgått finns det vissa skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller delaktighet i brott. Antalet pojkar som misstänks för brott ligger också genomgående klart högre än antalet flickor.

Bland pojkar 15–17 år har antalet misstänkta per 1 000 pojkar i ålders-

Figur 6. Antal misstänkta personer 15–17 år och 18–20 år per 1 000 invånare i respektive åldersgrupp. Samtliga och särredovisat efter kön. Källa: Kriminalstatistiken.

Figur 7. Antal misstänkta brottsdeltaganden för personer 15–20 år per 1 000 i åldersgruppen. Källa: Kriminalstatistiken.

gruppen varierat mellan ungefär 50 och 70. I slutet av 1990-talet skedde en minskning¹⁵⁹ och mellan åren 2005 och 2009 ökade antalet misstänkta pojkar 15–17 år, vilket därefter övergått i ytterligare en nedgång. Nivån på antal misstänkta pojkar 18–20 år har varit jämförelsevis mer stabil, men det syns en viss ökning mot slutet av perioden.

Bland flickor 15–17 år har nivån rört sig mellan 20 och 30 misstänkta per 1000 flickor i åldersgruppen, med en successiv ökning under 2000-talet, en topp år 2009, följt av en nedgång. Motsvarande siffror för flickor i åldern 18–20 år har legat kring 10 per 1000 flickor, men med en viss tendens till ökning under den senaste tioårsperioden.

Totalt sett var det något färre ungdomar i åldern 15–17 år som misstänktes i slutet av perioden än i början, satt i relation till antalet invånare i åldersgruppen, medan det bland 18–20-åringarna var något fler. Det kan slutligen konstateras att andelen misstänkta ungdomar är betydligt lägre än andelen unga som uppger att man vid något tillfälle begått någon brottshandling.

VILKA BROTT MISSTÄNKTS UNGDOMAR HA BEGÅTT?

Det kan vara av intresse att titta på hur antalet misstänkta brottsdeltaganden¹⁶⁰ i olika brott ser ut, speciellt för de brott där ungdomar ofta misstänks. Man bör här hålla i minnet att det handlar om den registrerade brottslighetens struktur som inte nödvändigtvis behöver överensstämma med den faktiska brottsstrukturen. De fem typer av brott under den senaste tioårsperioden som flest antal ungdomar 15–20 år misstänks ha begått är *tillgreppsbrott* (stöldbrott), *narkotikabrott*, *miss-handel*, *brott mot trafikbrottslagen* (däribland olovlig körning som enligt statistiken är det vanligaste trafikbrottet bland unga¹⁶¹) samt *skadegörelsebrott*.

Det framkommer att det skett förändringar i den misstänkta brottslighetens struktur. Den historiskt sett volymmässigt dominerande brottstypen tillgreppsbrott har mer än halverats sedan mitten på 1990-talet, vilket överensstämmer med resultaten från SUB. Samtidigt har antalet misstänkta narkotikabrott ökat kontinuerligt så att brottsdeltagandena för narkotikabrott nu har nått samma nivå som tillgreppsbrott. Det kan vidare tilläggas att ökningen av de misstänk-

¹⁵⁹ Nedgången av misstänkta ungdomar överlag år 1999 beror dock på brister i statistiken över misstänkta just detta år.

¹⁶⁰ Med brottsdeltagande menas att om en person exempelvis misstänks ha misshandlat två personer vid ett och samma tillfälle räknas det som två brottsdeltaganden. Om det istället var två gärningspersoner som misstänks för att medverkat tillsammans vid misshandeln av de två utsatta personerna räknas det som fyra brottsdeltaganden.

¹⁶¹ Lindrigare trafikbrott, exempelvis sådan fortkörning som ger ordningsbot, ingår inte i redovisningen.

ta narkotikabrotten är mer framträdande bland ungdomar 18–20 år än bland yngre ungdomar 15–17 år. Bland 18–20-åringarna är de misstänkta narkotikabrotten sedan ett par år tillbaka betydligt fler än tillgreppsbroten medan de misstänkta tillgreppsbroten alltjämt är i majoritet bland 15–17-åringarna. En faktor som påverkat utvecklingen av narkotikabrott är att lagstiftningen ändrats på ett avgörande sätt, vilket gett polis och åklagare avsevärt större möjligheter att binda såväl ungdomar som vuxna till lindrigare narkotikabrott.¹⁶² Mot bakgrund av resultat från SUB och andra undersökningar bland ungdomar som mäter narkotikabruk (CAN 2011, 2012) är det sannolikt att den kontinuerligt ökande narkotikabrottsligheten i kriminalstatistiken delvis beror på en ökad ingripandenivå från rättsväsendets sida (Guttormsson 2008) snarare än ett kraftigt ökat narkotikamissbruk (se kapitlet om Narkotikabrott).

När det gäller misshandel ligger nivån år 2011 på samma nivå som år 1995. En viss successiv ökning syns dock i förhållande till slutet av 1990-talet (från cirka 7 per 1000 ungdomar år 1997 till 10 per 1000 år 2011). Detta i kontrast till resultaten från frågeundersökningarna bland unga. I vilken mån detta beror förändringar i anmälningsbenägenhet, polisens arbetsätt eller andra faktorer råder det diskussion kring (se kapitlet om Misshandel). Det finns tecken som tyder på att anmälningsbenägenheten hos offer, vittnen och institutioner (till exempel skolor) ökat vid våldshändelser, vilket i så fall leder till en över-skattning av utvecklingen av ungas faktiska våldsbrottslighet (Estrada 2007).

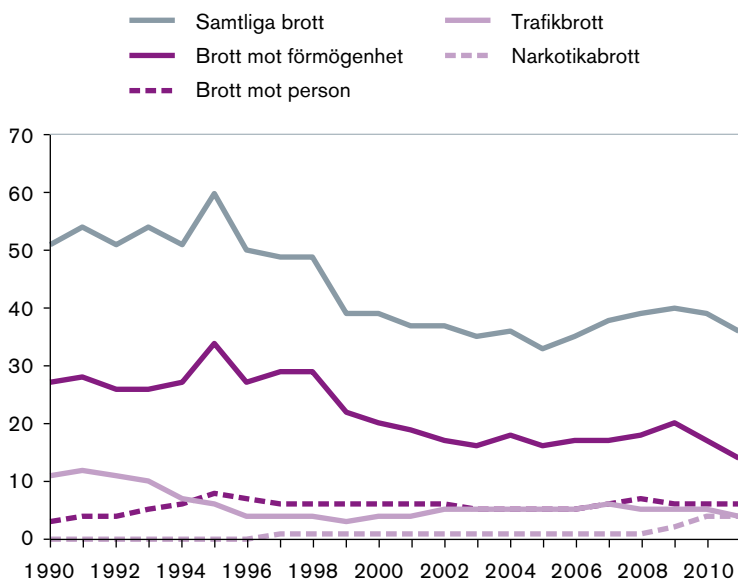
De övergripande trenderna för misstänkta brott mot trafikbrottslagen och skadegörelsebrott är förhållandevis konstanta.

Ungdomar lagförda för brott

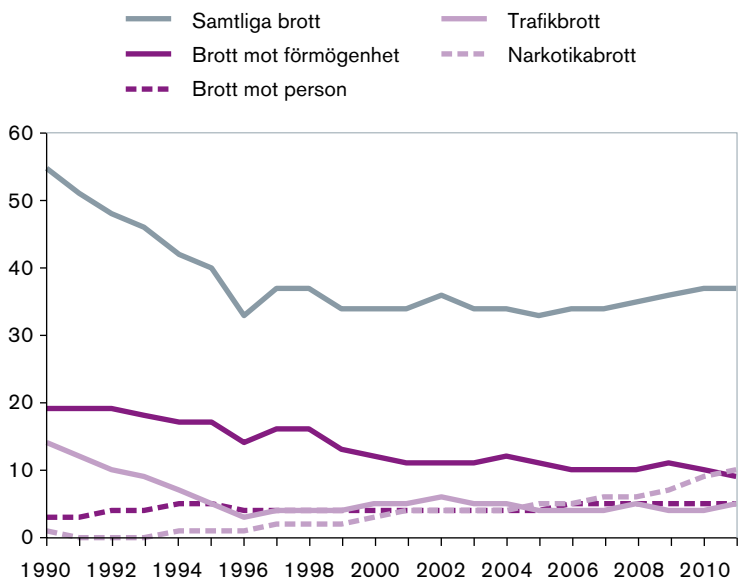
Redovisningen ovan gällde misstänkta för brott. Det är även relevant att redovisa utvecklingen av antalet lagföringsbeslut för ungdomar. Lagföring innebär att man konstateras vara skyldig genom fällande dom, alternativt godkänt strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse utfärdad av åklagare. En person kan lagföras flera gånger under året. Figur 9 visar antalet lagföringar totalt samt med huvudbrott¹⁶³ avseende brott mot förmögenhet (innefattar stöldbrott, bedrägeribrott av olika slag samt skadegörelse: 8–12 kap. BrB), brott mot person (innefattar våldsbrott som misshandel, olaga hot och sexualbrott: 3–6 kap. BrB)

¹⁶² År 1993 infördes fängelse i straffskalan för narkotikabrott vid eget bruk (narkotikastrafflagen (1968:64)), vilket innebär att polis vid misstanke om sådant brott kan använda tvångsmedel såsom urinprovtagning (28 kap. 1 § och 11–13 §§ RB) se också Brå (2000).

¹⁶³ En lagföring kan innehålla flera olika brott. I sådana fall är huvudbrottet det brott som har den strängaste påföljden.

Figur 8. Lagföringsbeslut för olika typer av brott för personer i åldern 15–17 år per 1 000 i åldersgruppen år 1990–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

Figur 9. Lagföringsbeslut för olika typer av brott för personer i åldern 18–20 år per 1 000 i åldersgruppen år 1990–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

samt brott mot lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott (trafikbrottslagen) respektive narkotikastrafflagen (1968:64). För att undersöka om utvecklingen ser annorlunda ut för yngre respektive äldre ungdomar (dessa åldersgrupper hanteras något annorlunda i fråga om påföljder för brott), särredovisas lagföringarna för ungdomar 15–17 år och 18–20 år.

Mönstret för lagförda bekräftar i stora delar den för de misstänkta. När det gäller 15–17-åringar minskade det totala antalet lagföringar markant under andra halvan av 1990-talet, varefter minskningen avtog. En uppgång skedde från 2005 och sedan år 2009 har lagföringarna åter minskat. Detta främst till följd av ett minskat antal lagföringar för brott mot förmögenhet som nådde sin lägsta notering år 2011. Brott mot person samt brott mot trafikbrottslagen har legat relativt konstant under det senaste decenniet. Lagföringarna för narkotikabrott har legat på en jämförelsevis lägre nivå, men de har ökat i antal speciellt de senaste åren. Sett till perioden som helhet var lagföringarna av unga i åldrarna 15–17 år som flest vid mitten av 1990-talet.

I absoluta tal skedde en tydlig ökning av antalet lagföringar åren 2005–2008 (från cirka 12 600 till 15 200). Därefter har det skett en nedgång till cirka 12 200 år 2011. Denna utveckling kan delvis förklaras av att ungdomskullarnas storlek ökade kraftigt under 00-talets senare hälft för att övergå till att minska under senare år.

Bilden ser delvis annorlunda ut när det gäller ungdomar i åldern 18–20 år. Lagföringarna i denna åldersgrupp minskade successivt under första halvan av 1990-talet, vilket hänger samman med en minskning av lagföringar för brott mot trafikbrottslagen under motsvarande period. Därefter lade sig antalet på en jämförelsevis mer stabil nivå. Lagföringar gällande brott mot förmögenhet har totalt sett minskat under perioden. Lagföringar för trafikbrott och brott mot person har legat på relativt stabila nivåer den senaste tioårsperioden. Däremot har lagföringar för narkotikabrott ökat stadigt sedan en längre tid.

Påföljder vid ungdomsbrott

I Sverige finns en lång tradition av att särbehandla ungdomar som begått brott. Tanken med detta är dels uppfattningen att ungdomar inte har en tillräcklig mognad för att ställas till svars för sina handlingar, dels att unga som begår brott har ett särskilt behov av vård och stöd. Av brottsbalken framgår att personer under 21 år inte ska dömas lika hårt som vuxna (29 kap. 7 § BrB). I praktiken innebär det att ungdomar mellan 15 och 17 i första hand döms till så kallade ungdomspåföljder (ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård) medan ungdomar mellan 18 och 20 döms till frivårdspåföljder (skyddstillsyn och villkorlig dom).

Ungdomsvård innebär att den unge erhåller vårdinsatser genom so-

cialtjänstens försorg. Det kan röra sig om exempelvis samtalskontakter eller olika behandlingsprogram, men också om så ingripande insatser som placeringar på låsta institutioner (så kallade § 12-hem) enligt lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Ungdomsvårdens omfattning avgörs av den unges vårdbehov. När det gäller ungdomstjänst är det i stället den begångna brottslighetens straffvärde som avgör omfattningen. Ungdomstjänst kan utdömas mellan 20 och 150 timmar och består främst av oavlönat arbete, men kan också bestå av olika påverkansprogram. Sluten ungdomsvård är en frihetsberövande påföljd som används i stället för fängelse. Den kan utdömas mellan 14 dagar och fyra år och till skillnad från fängelse frigges man inte villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden utan avtjänar hela straffet. Dömda till sluten ungdomsvård avtjänar straffet på särskilda ungdomshem som drivs i Statens institutionsstyrelsens regi.

Frivårdspåföljderna är konstruerade så att skyddstillsyn utdöms om den dömda bedöms ha ett behov av övervakning. Om ett sådant behov inte föreligger ska istället villkorlig dom utdömas.¹⁶⁴ Skyddstillsyn omfattar övervakning men kan också bestå av olika behandlingsprogram eller andra vårdinsatser. Villkorlig dom innebär att den som dömts har en prövotid om två år då personen ska visa skötsamhet, försöka försörja sig och betala eventuellt skadestånd till offret. Såväl skyddstillsyn som villkorlig dom kan förenas med en föreskrift om samhällstjänst. Samhällstjänst innebär att den som dömts ska utföra oavlönat arbete som kan utdömas till mellan 40 och 240 timmar. Vid sidan om påföljder som utdöms i domstol kan åklagaren i vissa fall frånga sin skyldighet att väcka åtal och i stället meddela gärningspersonen åtalsunderlåtelse eller utfärda strafföreläggande. En förutsättning för detta är att den begångna brottsligheten inte är för allvarlig och att gärningspersonen erkänt brottet.

EN NY PÅFÖLJD FÖR UNGDOMAR INFÖRDES 2007

Hur samhället ska reagera när ungdomar begår brott är en fråga som är föremål för ständig diskussion. Med jämna mellanrum görs också förändringar i påföljdssystemet. Den senaste reformen av ungdomspåföljderna trädde i kraft den 1 januari 2007. Då infördes ungdomstjänst som en ny enskild påföljd för ungdomar. Tidigare hade det endast varit möjligt att utdöma ungdomstjänst i kombination med ungdomsvård.¹⁶⁵ Ett syfte med reformen var att begränsa användandet av ung-

¹⁶⁴ Då det är övervakningsbehovet och inte straffrättsliga aspekter som påverkar i valet mellan skyddstillsyn och villkorlig dom redovisas dessa på samma rad i tabellerna nedan.

¹⁶⁵ Före reformen 2007 kallades ungdomsvård »överlämnande till vård inom socialtjänsten«.

domsvården i den meningen att ungdomar utan ett egentligt behov av socialtjänstens insatser i stället skulle dömas till andra påföljder. I förarbetena till reformen angavs också att användningen av böter skulle minska då böter som påföljd inte innehåller några rehabiliterande inslag och därför inte är lämpligt för unga (prop. 2005/06:165, sid. 48).

UNGDOMSTJÄNST VANLIGASTE PÅFÖLJDEN FÖR 15–17-ÅRINGAR IDAG

Vad har då reformen fått för genomslag i den praktiska påföljdsanvändningen? Även om det är möjligt att döma 18–20-åringar till ungdomsvård och ungdomstjänst används påföljderna i första hand för 15–17-åringar. Tabell 2 visar samtliga lagföringsbeslut för personer i den åldersgruppen. Tabellen visar på ett påtagligt genomslag. Ser man till användningen av de tre lagföringstyperna åtalsunderlåtelse, strafföreläggande och domslut så minskar användningen av strafföreläggande i samband med reformens införande 2007. Samtidigt ökar användningen av åtalsunderlåtelse. Efter reformens införande har användningen av de tre lagföringstyperna stabiliserats något, även om strafföreläggandena minskat något ytterligare samtidigt som andelen ungdomar som döms i domstol ökar och andelen åtalsunderlåtelser vänder ned efter en toppnotering 2009.

Tabell 2. Fördelningen av lagföringstyper och domstolspåföljder för 15–17-åringar som lagförts åren 2006–2011. Andel i procent av totalt antal lagföringsbeslut samt totalt antal domslut. Källa: Kriminalstatistiken.

	2006	2007	2008	2009	2020	2011
	n=	n=	n=	n=	n=	n=
	13 491	14 819	15 175	15 173	14 144	12 174
Åtalsunderlåtelse	29,9	36,3	38,0	41,2	37,7	37,2
Strafföreläggande	31,3	25,7	22,7	20,6	19,8	19,0
Domslut	38,8	38,1	39,3	38,1	42,5	43,8
varav						
Ungdomsvård*	53,0	27,6	24,2	24,1	25,7	29,2
Ungdomstjänst**	-	39,5	42,7	44,3	41,2	40,5
Böter	40,8	28,9	29,7	28,1	30,0	28,0
Skyddstillsyn/ villkorlig dom	3,9	1,7	1,5	1,7	1,3	0,9
Fängelse	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Sluten ungdomsvård	1,4	1,3	1,3	1,4	1,2	1,1
Övriga påföljder	0,8	1,0	0,6	0,4	0,5	0,4

* Benämndes överlämnande till vård inom socialtjänsten före 2007.

** Som enskild påföljd.

Tabell 2 visar också användningen av olika påföljder i de fall ungdomarna döms i domstol. Innan reformen trädde i kraft dömdes drygt hälften av ungdomarna till ungdomsvård och drygt fyra av tio dömdes till böter. När ungdomstjänst infördes som enskild påföljd fick den ett stort genomslag och redan första året hade den blivit den vanligaste påföljden när unga döms i domstol. Samtidigt nära nog halveras ungdomsvården och böterna minskar med en dryg fjärdedel. Även användningen av frivårdspåföljderna minskar i samband med reformen. Användningen av sluten ungdomsvård är oförändrad, vilket med säkerhet beror på att de som årligen döms till påföljden har begått brott med ett så högt straffvärde så att det inte är möjligt att utdöma ungdomstjänst.

SKYDDSTILLSYN/VILLKORLIG DOM SAMT BÖTER VANLIGAST FÖR 18–20-ÅRINGAR

I jämförelse med 15–17-åringar meddelas 18–20-åringar i mindre utsträckning åtalsunderlåtelse. I stället får de strafföreläggande. En något större andel döms också i domstol. För de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst gäller att de kan utdömas till personer som är under 21 år (32 kap. 1–2 §§ BrB). Sluten ungdomsvård kan utdömas till personer som vid tiden för brottet var under 18 år (32 kap. 5 § BrB). Som framgår av tabell 3 är det dock förhållandevis ovanligt att 18–20-åringar döms till någon av ungdomspåföljderna. De vanligaste påföljderna för dem som döms är istället böter och skyddstillsyn/villkorlig dom.

Tabell 3. Fördelningen av lagföringstyper och domstolspåföljder för 18–20-åringar som lagförts åren 2006–2011. Andel i procent av totalt antal lagföringsbeslut samt totalt antal domslut. Källa: Kriminalstatistiken.

	2006	2007	2008	2009	2020	2011
	n=	n=	n=	n=	n=	n=
	11 899	12 358	13 645	14 477	14 819	14 823
Åtalsunderlåtelse	10,7	12,6	14,4	16,0	14,8	15,6
Strafföreläggande	36,6	37,1	33,3	33,4	33,4	33,2
Domslut	52,7	50,3	52,3	50,6	51,8	51,2
varav						
Ungdomsvård*	5,0	3,0	2,8	2,2	2,8	2,4
Ungdomstjänst**	-	4,2	5,0	4,8	4,4	3,8
Böter	35,6	45,0	37,3	37,9	39,7	42,9
Skyddstillsyn/ villkorlig dom	40,5	40,8	39,4	40,9	39,4	37,5
Fängelse	13,6	11,6	10,1	9,3	8,8	8,2
Sluten ungdomsvård	0,4	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3
Övriga påföljder	4,8	5,1	5,2	4,7	4,7	5,0

*Benämndes överlämnande till vård inom socialtjänsten före 2007.

**Som enskild påföljd.

Någon större påverkan har inte 2007 års påföljdsreform haft på påföljdsanvändningen för 18–20-åringar. Även om skillnaderna är små ser man dock en viss ökning av andelen åtalsunderlåtelse och en minskning av strafförelägganden, medan andelen domslut är förhållandevis stabil. Det är samma utveckling som bland 15–17-åringar. Om den är en konsekvens av påföljdsreformens strävan att minska användningen av bötesstraff för unga är det dock motsägelsefullt att användningen av böter i domslut ökat för 18–20-åringar under samma tid. Tabell 3 visar också att omkring fyra till fem procent av 18–20-åringarna döms till ungdomstjänst efter att den infördes i påföljdssystemet och att användningen av fängelse och ungdomsvård minskat sedan påföljdsreformen. De vanligaste påföljderna för 18–20-åringar som döms i domstol är skyddstillsyn/villkorlig dom samt böter.

Påföljder för tre olika ungdomsbrott

Två vanliga ungdomsbrott är snatteri och misshandel. Rån är ett mindre vanligt brott sett till antal, men kan ändå betraktas som ett ungdomsbrott i den meningen att en förhållandevis stor andel av alla rån begås av ungdomar. Nedan följer en analys av påföljdsanvändningen för de tre brottstyperna. De tre brottstyperna representerar också brott med olika straffvärden (snatteri har lågt, misshandel medelhögt och rån högt straffvärde).

SNATTERI

Vid brott i butik är värdegränsen mellan stöld och snatteri enligt praxis 1000 kr, HD:s dom B 5097-08 från den 30 sept 2009. Vad gäller 15–17-åringar som lagförs för snatteri så är den absolut vanligaste straffrättsliga reaktionen en åtalsunderlåtelse. Drygt åtta av tio meddelas en sådan, medan knappt var tionde döms i domstol respektive får ett strafföreläggande. Före 2007 års påföljdsreform var det vanligare att ungdomarna fick strafföreläggande. I de fall den unge döms i domstol är den vanligaste påföljden böter. Att ungdomstjänst inte döms ut i någon större utsträckning har att göra med att straffvärdet för snatteri är förhållandevis lågt. Ungdomstjänst kan utdömas som minst 20 timmar, vilket ska motsvara ett straffvärde om 50 dagsböter. I de allra flesta fall är straffvärdet för ett snatteri lägre än så.

Vad gäller 18–20-åringar så får drygt hälften ett strafföreläggande och ytterligare drygt 20 procent döms i domstol, de allra flesta till böter. Resterande knappa 30 procent meddelas åtalsunderlåtelse. Sett över tid så har en tydlig förändring skett i den meningen att andelen 18–20-åringar som meddelas åtalsunderlåtelse ökar och andelen som får strafföreläggande minskar i motsvarande grad. Det är dock inte en förändring som sker direkt i samband med 2007 års påföljdsreform, utan en stegvis utveckling över tid.

MISSHANDEL

Vad gäller misshandel (ej grov) så döms den absoluta majoriteten av 15–17-åringar i domstol. 60 procent av dem döms till ungdomstjänst och ytterligare en knapp fjärdedel till ungdomsvård. Sett till före 2007 års påföljdsreform har andelen som döms till ungdomsvård och andelen som döms till böter för misshandel mer än halverats till förmån för ungdomstjänst. Värt att nämna är också att användandet av frivårds-påföljerna skyddstillsyn och villkorlig dom minskat från att vara sällsynta påföljdsval till att i stort sett inte förekomma alls.

Precis som för 15–17-åringar så döms de flesta 18–20-åringar som lagförs för misshandel i domstol. Drygt två tredjedelar av dem döms till skyddstillsyn eller villkorlig dom, medan omkring 10 procent vardera döms till böter eller ungdomstjänst. När ungdomstjänst infördes 2007 minskade användningen av ungdomsvård och böter till förmån för den nya påföljden. Även andelen som dömdes till fängelse minskade något mellan 2006 och 2010.

RÅN

Sett till andelen ungdomar av samtliga lagförda är rån ett vanligt ungdomsbrott. 15–17-åringar står för en knapp tredjedel av alla rån (ej grovt) och 18–20-åringarna för ytterligare nära 30 procent. Vad gäller 15–17-åringar som lagförs för rån så döms i stort sett alla i domstol. Drygt hälften får ungdomsvård och ytterligare drygt 30 procent får ungdomstjänst och knappt 10 procent slutna ungdomsvård. En jämförelse över tid visar att innan ungdomstjänst introducerades dömdes drygt tre fjärdedelar till ungdomsvård. Förutom ungdomsvården så minskade användningen av skyddstillsyn och villkorlig dom när ungdomstjänst infördes.

Vad gäller 18–20-åringar så döms samtliga i domstol. Drygt hälften får skyddstillsyn eller villkorlig dom och ytterligare 36 procent får fängelse. Sett över tid så har andelen som döms till en frivårdspåföljd ökat något och andelen som får fängelse minskat sedan 2006. Även andelen som döms till ungdomsvård och slutna ungdomsvård har minskat. Vad detta beror på och om det rör sig om en bestående förändring är oklart.

EN UTVÄRDERING AV REFORMEN

Som nämnts finns det i Sverige en lång tradition av att särbehandla unga lagöverträdare såtillvida att de straffas mildare för sin brottslighet. Påföljdssystemet för unga är föremål för reformer och förändringar med jämna mellanrum. Att den vanligaste påföljden för 15–17-åringar har gått från att vara ungdomsvård till att vara ungdomstjänst kan uppfattas som en liten förändring, i synnerhet då socialtjänsten är huvudman för och verkställare av båda påföljderna. I en straffteoretisk mening är det dock stor skillnad på en påföljd vars omfattning avgörs

av den dömdes behov av vård och behandling, och en påföljd som utdöms efter brottets straffvärde. I ett sådant perspektiv är 2007 års reform en stor förändring av påföljdssystemet för unga lagöverträdare.

Brå har i en utvärdering av påföljdsreformen funnit vissa oklarheter kring tillämpningen av ungdomspåföljderna (Brå 2011). Utvärderingen visar att trots att användningen av ungdomsvård nära nog halverats i och med reformens krav på ett *särskilt* vårdbehov har inte de som i dag döms till ungdomsvård begått brott i större utsträckning och de insatser som föreslås är inte tydligt mer ingripande. Analyser av hur ungdomspåföljderna används i olika tingsrätter visar också en så stor variation att det inte är sannolikt att den kan förklaras av att andelen ungdomar som har ett särskilt vårdbehov varierar mellan tingsrätternas upptagningsområden. Det finns tingsrätter där över hälften av ungdomarna döms till ungdomsvård och andra där färre än var tionde döms till det. Brås utvärdering visar också att domstolarna i stor utsträckning beaktar socialtjänstens bedömningar av ungdomarnas vårdbehov. Det innebär sannolikt att den stora variationen i hur ungdomspåföljderna används kan förklaras av bristen på samsyn inom socialtjänsten kring vad som ska anses vara ett särskilt vårdbehov. I förarbetena till reformen finns inte heller några närmare riktlinjer kring vad som är att betrakta som ett särskilt vårdbehov och Brå anser därför att begreppet behöver förtydligas för att få en nationell enhetlighet i påföljdsanvändningen för ungdomar.

Avslutande diskussion

Syftet med detta kapitel har varit att beskriva ungdomsbrottslighetens utveckling såsom den kommer till uttryck i olika datakällor. Sammanfattningsvis tyder resultaten från SUB på att brottsligheten totalt sett minskat sedan år 1995 bland ungdomar i 15-årsåldern, något som huvudsakligen hänger samman med att allt färre unga deltar i stöldrelaterade brott. Lagföringsstatistiken gällande 15–17-åringar ger en förhållandevis likartad bild. Deltagandet i våldsbrott tycks däremot vara tämligen oförändrat. Misstänktastatistiken indikerar en ökning av misshandel sedan slutet av 1990-talet men detta har inte åtföljts av några tydliga öknings i självdeklarations- och offerundersökningar.

I denna studie gäller beskrivningen i huvudsak utvecklingen sedan 1990-talet. Statistik och studier med ett längre tidsperspektiv har visat att lagföringsbesluten för stöldbrott bland ungdomar (15–17 år) ökade kraftigt under 1950- och 1960-talen, för att kulminera under 1970-talet, följt av en nedåtgående trend.¹⁶⁶ Lagföringsbesluten för misshandel

¹⁶⁶ Samma utvecklingsförlopp gäller för ungdomars lagföringar för grövre brott (von Hofer 2011).

ökade också under samma period men kulminerade först vid mitten av 1990-talet, för att sedan stabiliseras (von Hofer 2011; Estrada 2007). Utifrån en rad olika analyser av bland annat uppklaringsprocentens förändringar samt av olika alternativa indikatorer på brottsutvecklingen har framförts att resultaten av dessa analyser i bästa fall tyder på en minskning av ungdomsbrottsligheten sedan mitten av 1970-talet, och »i värsta fall« på en mer stabil nivå (Estrada 1999, 2007). Man har även pekat på att ökningstakten i ungdomsbrottsligheten sedan efterkrigstiden tycks ha avstannat i flera andra europeiska länder (Estrada 1999, 2007; Shannon och Granath 2012).

Som framgått av föreliggande studie visar kriminalstatistiken en uppgång fram till 2008 och sedan en nedgång av antalet lagföringar av 15–17-åringar, även när hänsyn tas till befolkningsutvecklingen under samma period. Det har inom forskningen ibland framhållits att ungdomskohorternas storlek kan spela roll för brottsnivån, på grund av att stora ungdomskullar helt enkelt innebär att det finns flera individer i de mest brottsaktiva åldrarna, men även på grund av en »kohortsstorlekseffekt«, som anses stimulera flera personer från större kohorter till delaktighet i brott (Shannon och Granath 2012, sid. 334f). Skulle denna hypotes stämma kan man förvänta sig en ökad ungdomsbrottslighet i framtiden då ungdomskullarna blir större igen. Å andra sidan kan minskningarna i ungdomsbrottsligheten under senare hälften av 1990-talet knappast bero på förändringar i antalet ungdomar eftersom skillnaderna i antalet ungdomar i aktuell ålder var små mellan olika år under denna period.

Det finns en mängd faktorer som inom forskningen förts fram som viktiga för att förklara brottsutvecklingen, för ungdomar eller mer generellt. Förändringar i informell och formell social kontroll, förändringar i antal brottstillfällen, ändrade alkoholkonsumtionsmönster, förändringar i människors rutinaktiviteter och levnadssätt samt attitydförändringar är några exempel på påverkansfaktorer som nämns i litteraturen på området (se till exempel von Hofer 2011; Balvig 2011; Kivivuori 2007; Sarnecki 2009; Lenke 2007).

I SUB ställs inte bara frågor om brott utan även om vissa attityder, fritidsvanor, skolsituation med mera. Det rör sig i många fall om faktorer som samvarierar tydligt med brottsbelastning på individnivå (Brå 2010a; Ring 1999). Resultaten tyder i korthet på att attityderna till snatteri, skolk, alkoholberusning, graffiti målning och bilstöld genomsnittligt sett blivit mindre tillåtande och mer avståndstagande sedan mitten eller slutet av 1990-talet.¹⁶⁷ Andelen som tar avstånd från att röka

¹⁶⁷ Exempelvis har andelen elever som (på en femgradig skala) anger att man skulle tycka det var »helt okej« eller »ganska okej« om ens kompisar skulle snatta något i en affär minskat från 27 procent år 1997 till 17 procent år 2011.

hasch har legat mer oförändrad. Andelen som uppger att man brukar trivas mycket bra i skolan liksom den del som tycker att de flesta lärarna är bra har blivit större under perioden, medan andelen som skolkat vid minst något tillfälle har minskat.¹⁶⁸ Det är vidare fler som uppger att föräldrarna alltid vet var man är och vilka man träffar om man går ut på kvällen.¹⁶⁹ Det tycks också skett vissa förändringar vad gäller umgängesvanor. Andelen ungdomar som uppger att man ofta (minst fem gånger i veckan) brukar träffa kamrater på kvällarna har minskat¹⁷⁰, liksom andelen som brukar besöka exempelvis fritidsgård, disco eller fest. Däremot tycks det ha blivit vanligare att tillbringa tid framför datorn på fritiden.¹⁷¹ Andelen unga som uppger att de har någon kompis som snattat, förstört någonting, brutit sig in någonstans respektive slagit ner någon har minskat sedan år 1995. Det är också färre som uppger att de druckit sig berusade.¹⁷² Berusningsdrickande har tydliga samband med våldsutövande (till exempel Felson m.fl. 2011), men det kan även i vissa fall antas ha påverkan på benägenheten att begå andra typer av brott. Sammantaget talar allt detta för att det skett vissa förändringar som kan antas ha bidragit till att brottsligheten totalt sett minskat över tid bland ungdomar i denna åldersgrupp.

Referenser

- Andershed, H. och Andershed, A.-K. (2005). *Normbrytande beteende i barndomen. Vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia.
- Balvig F. (2006). *Den ungdom. Om den stadigt mere omsiggribende lovlighed blandt unge i Danmark*. Glostrup: Det Kriminalpræventive Råd.
- Balvig, F. (2011). *Lovlydig ungdom*. Glostrup: Det Kriminalpræventive Råd.
- Bergman, L. R. och Andershed, A.-K. (2009). Predictors and outcomes

¹⁶⁸ Till exempel har andelen elever som (på en femgradig skala) uppger man »alltid« trivs bra i skolan ökat från 15 procent år 1995 till 28 procent år 2011. Även i CAN:s undersökningar har andelen niondeklassare som uppger att man trivs i skolan ökat över tid och en minskande trend syns vad gäller ungdomar som skolkat (CAN 2011).

¹⁶⁹ Andelen elever som (på en femgradig skala) uppger att föräldrarna »alltid« vet vilka man träffar om man går ut på kvällen har ökat från 22 procent år 1995 till 34 procent år 2011.

¹⁷⁰ Från 31 procent år 1995 till 18 procent år 2011.

¹⁷¹ Frågor kring datoranvändande har endast ställts vissa år. Uppgifter om datoranvändande från SCB:s levnadsnivåundersökningar tyder emellertid på samma tendens bland unga 16–24 år (från år 2003 och framåt).

¹⁷² Andelen elever som anger att man vid minst ett tillfälle druckit alkohol så att man känt sig berusad var 65 procent år 1995 och 43 procent år 2011. I CAN:s undersökning syns också en minskande trend vad gäller andelen elever som druckit alkohol (CAN 2011).

- of persistent or age-limited registered criminal behaviour: a 30-year longitudinal study of a Swedish urban population. *Aggressive Behavior*, 35, sid. 150–163.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000) *Kriminaliseringen av narkotikabruk*. Rapport 2000:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Rapport 2010:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010b). *Skolundersökningen om brott åren 1995–2008. Teknisk rapport*. Rapport 2010:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011) *Ungdomsvård och ungdomstjänst. En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*. Rapport 2011:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012a). *Nationella trygghetsundersökningen 2011*. Rapport 2012:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012b). *NTU 2011. Teknisk rapport*. Rapport: 2012:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2011). *Skolelevers drogvapor 2011*. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2012). *Drogutvecklingen i Sverige*. CAN rapport 130. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Estrada, Felipe (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Estrada, F. (2007). Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur« samt »Ungdomsvåld: uppmärksamhet och reaktion«I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red.): *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Felson, R.B., Savolainen, J, Bjarnason, T, Anderson, A.L. och Zohra, I. T. (2011). The cultural context of adolescent drinking and violence in 30 European countries. *Criminology*, Vol. 49(3): 699–728.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Guttormsson, U. (2008). Drogbrott. I: Brå: *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- von Hofer, H. (2011). *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–2010. Diagram, tabeller och kommentarer*. Rapport 2011:3. Stockholms universitet: Kriminologiska institutionen
- Junger-Tas, J. m.fl. (red.) (2010). *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond*. New York: Springer.

- Kivivuori, J. (2007). *Delinquent Behaviour in Nordic Capital Cities*. Publication no. 227. Helsinki: Scandinavian Research Council for Criminology and National Research Institute of Legal Policy
- Kivivuori, J. och Bernburg, J.G. (2011). Delinquency Research in the Nordic Countries. In: Tonry, M. och Lappi-Seppälä, T. (red.), *Crime and Justice in Scandinavia. Crime and Justice. A Review of Research*, Vol. 40, pp. 109–198. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kratzer, L. och Hodgins, S. (1997). Adult outcomes of child conduct problems: A cohort study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, sid. 65–81.
- Kratzer, L. och Hodgins, S. (1999). A typology of offenders: a test of Moffitt's theory among males and females from childhood to age 30. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 9, sid. 57–73.
- Lenke, L. (2007). Ungdomsmissbrukets betydelse för ungdomsbrottslighetens utveckling. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red.): *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Loeber, R. och Farrington, D. P. (2001). *Child Delinquents: Development, Intervention and Service Needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Loeber, R. och Farrington, D. P. (2012). *From Juvenile Delinquency to Adult Crime: Criminal Careers, Justice Policy and Prevention*. New York; Oxford University Press.
- Prop. 2005/06:165. *Ingripanden mot unga lagöverträdare*.
- Prop. 2008/09:1. *Budgetpropositionen för 2009*.
- Prop. 2009/10:1. *Budgetpropositionen för 2010*.
- Prop. 2010/11:1. *Budgetpropositionen för 2011*.
- Prop. 2011/12:1. *Budgetpropositionen för 2012*.
- Ring, J. (1999). *Hem och skola, kamrater och brott*. Stockholms universitet. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutonen.
- Salmi, V. (2009). *Self-reported juvenile delinquency in Finland 1995–2008. English Summary*. Research Report No. 246. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks: Youth Co-offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarnecki, J. (2009). *Introduktion till kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Shannon, D. och Granath, S. (2012). Ungdomsbrottslighetens utveckling sedan mitten av 1990-talet. I: SOU 2012:34 *Nya påföljder* (Del 4), Bilaga II. Stockholm: Fritzes.
- Statistiska centralbyrån, SCB (2010). Bakgrundsfakta, Befolknings- och välfärdsstatistik 2010:4. *Förändringar i Undersökningarna av levnadsförhållandena 2006–2008*. Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån, SCB (2012). *Undersökningarna av levnadsförhål-*

landen (ULF/SILC) 2011. LEO106. Beskrivning av statistiken 2012-05-31.
Stockholm: Statistiska centralbyrån.
Zauberman, R. (ed.) (2009). *Self-reported crime and deviance studies in Europe*. pp. 51–76. Brussel: Vubpress.